

¹¹ Методичні рекомендації щодо складання проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь / [кол. авторів : С. О. Бесараб, Н. Г. Коломонець, М. Г. Мазуренко, В. І. Колесник, І. В. Мазуренко]. – К. : ДП «Головний науково-дослідний та проектний інститут землеустрою», 2010. – 95 с. – С. 38–40.

Резюме

Кулинич П. Ф. Правові питання застосування сівозміни у землеробстві України.

Досліджується юридична природа сівозміни як нормативу у сфері охорони і використання сільськогосподарських земель. Доводиться, що передумовою застосування сівозміни має бути агрохімічна паспортизація земель. Обґрунтовується доцільність покладення обов'язку складання агрохімічних паспортів та розробки проектів сівозміни не лише на власників та користувачів сільськогосподарських земельних ділянок, а й на Державну службу охорони ґрунтів, які мають співпрацювати на засадах публічно-приватного партнерства.

Ключові слова: сільськогосподарські землі, сівозміна, право.

Резюме

Кулинич П. Ф. Правовые вопросы применения севооборота в земледелии Украины.

Исследуется юридическая природа севооборота как норматива в сфере охраны и использования сельскохозяйственных земель. Доказывается, что предпосылкой применения севооборота должна быть агрохимическая паспортизация земель. Обосновывается целесообразность возложения обязанности по составлению агрохимических паспортов та разработке проектов севооборотов не только на собственников и пользователей сельскохозяйственных земельных участков, но и на Государственную службу охраны почв, которые должны сотрудничать на началах публично-частного партнерства.

Ключевые слова: сельскохозяйственные земли, севооборот, право.

Summary

Kulinich P. Legal issues of crop rotation's implementation in agriculture of Ukraine.

Legal nature of crop rotation as a normative in the sphere of protection and use of agricultural land is investigated. It is proved that agricultural pasportization of land should be a precondition of implementation of crop rotation. The conclusion is done that obligation on agricultural pasportization and preparation of crop rotation's projects should be put on both land owners (land users) and State service of soil protection which should cooperate on the basis of public private partnership.

Key words: agricultural land, crop rotation, law.

Отримано 19.08.2013

УДК 349.41

Б. В. ДАНИЛЕНКО

Богдан Вікторович Даниленко, кандидат юридичних наук, головний спеціаліст відділу взаємодії з Верховною Радою України та Адміністрацією Президента України Управління координації законопроектної діяльності Держземагентства України, секретар Науково-експертної ради Держземагентства України

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО: НОВИЙ ПІДХІД ДО ОБҐРУНТУВАННЯ ІСНУВАННЯ ЯК САМОСТІЙНОЇ ГАЛУЗІ ПРАВА

Проблема поділу системи права на галузі залишається однією з найбільш актуальних у науці теорії права. Серед її представників немає одностайності щодо визначення переліку галузей права, щодо віднесення тих чи інших правових інституційних утворень до самостійних галузей права. Не оминають ці дискусії і таке правове явище, як земельне право.

Обґрунтування існування земельного права як самостійної галузі було здійснено в працях Г. О. Аксеньонка, І. І. Каракаша, М. І. Краснова, А. М. Мірошниченка, М. В. Шульги та інших представників земельно-правової науки. Проте більшість науковців роблять це на основі підходу до диференціації системи права на галузі, з яким автор не може погодитись.

Метою статті є обґрунтування існування самостійної галузі права – земельного права.

Вочевидь, для виділення тієї чи іншої сукупності правових норм в окрему галузь необхідно визначити загальні критерії для поділу права на галузі. У часи Радянського Союзу панувала думка, відповідно до якої

для виділення окремої галузі права необхідно визначити самостійний предмет та метод правового регулювання. На жаль, у юридичній науці України ця теорія досі вважається загальновизнаною.

Вказаний підхід до галузевого поділу системи права був підданий обґрунтованій критиці ще за радянських часів. Неможливість поділу права на галузі за допомогою таких критеріїв, як предмет і метод правового регулювання, було переконливо доведено в роботах Т. Е. Абової, Д. М. Азмі, С. С. Алексєєва, В. Г. Беляєва, Н. А. Бобрової, П. Б. Євграфова, К. Ф. Єгоров, Г. Л. Знаменського, В. Н. Кудрявцева, Н. І. Коржанського, Р. З. Лівшица, Д. Лук'янца, В. П. Мозоліна, В. К. Мамутова, Н. В. Разуєва, В. Д. Сорокіна, І. А. Танчука, В. Ф. Яковлева, Ц. А. Ямпольської та інших.

Головним критерієм поділу права на галузі і, відповідно, необхідною умовою констатації існування самостійної галузі права, вважається предмет – тобто суспільні відносини, що регулюються певною галуззю права. Такий підхід повністю відповідає марксистсько-ленінським науковим теоріям. І повністю суперечить досягненням юридичної науки.

Як слушно зауважує В. П. Мозолін, предмет як суспільні відносини, що регулюються тією чи іншою галуззю права, взагалі перебуває за межами сфери права. Предмет – це не правове поняття¹. Н. І. Коржанський цілком правильно зазначає, що категорія предмета не належить праву, яке в даному випадку піддається науковій класифікації. Проте класифікація будь-яких явищ не за ознаками, властивостями, що їм притаманні, не може бути визнана науковою. Маємо пошук якихось обґрунтувань того поділу, який сам був проведений довільно². У цьому випадку класифікуються не правові норми, а суспільні відносини. Таким чином, розмежування права на галузі попередньо закладено в предметі регулювання, який як класифікаційний критерій має соціологічний, а не юридичний характер³.

Як зазначає Ц. А. Ямпольська, якщо брати за основу групи суспільних відносин, ми не можемо побудувати чітку, струнку систему права, тому що немає критерія для визначення оптимального обсягу, розміру групи відносин, що виділяється. Проголошеного та на словах шанованого предмета правового регулювання як єдиного принципу конструювання галузей фактично не дотримуються. Деякі галузі виділяються за характером санкцій (наприклад, кримінальне право), інші – за суб'єктами (держава – в міжнародному праві) та ін.⁴.

Неможливість застосування предмета як критерію галузевої диференціації з'ясувалась дуже швидко. І прихильники «предметного» підходу доповнили його суто юридичним критерієм – методом правового регулювання. Проте доведено існування лише двох методів – диспозитивного та імперативного. Перший генетично пов'язує з цивільним правом, другий – з адміністративним. Але галузей права більше. У зв'язку з цим, як вказує Д. Лук'янець, досить поширеною, особливо при обґрунтуванні існування нових галузей права, стає вказівка на специфічний, комплексний метод правового регулювання, притаманний тій чи іншій галузі, але при цьому специфіка цього методу і зміст його комплексності не розкриваються⁵.

Очевидна неможливість застосування традиційного підходу викликала те, що деякі науковці вирішили взагалі відмовитись від галузевого поділу. Ц. А. Ямпольська заявила, що галузей як таких у праві немає. Їх, з урахуванням традицій, вносять в нього для зручності вивчення права, для зручностей користування нормами, для кодифікації. Система права існує не як система галузей, а як система міцно взаємопов'язаних в єдине ціле правових норм⁶. Р. З. Лівшиц відмовляється від галузей права на користь галузей законодавства⁷. Д. М. Азмі розглядає галузевий поділ не як структурну побудову права, а як юридичну класифікацію⁸.

Інші дослідники не відмовились від предмета і методу, але пропонують доповнити їх іншими критеріями. Так, В. Д. Сорокін запропонував такі: предмет, метод та процес⁹. В. Ф. Яковлев – предмет, метод та механізм регулювання (основні), галузеві принципи та функції регулювання (додаткові)¹⁰. Н. В. Разуєв додав такі нові критерії: правова культура (вихідний критерій, який він поставив на перше місце) та похідні – семантичний (особливості юридичної дійсності), синтаксичний (групування норм різноманітних видів всередині кожної галузі) та прагматичний (особливий набір цінностей, притаманних галузі)¹¹ тощо.

Чимало науковців запропонували змінити критерії класифікації. Наприклад, Н. І. Коржанський вважає за доцільне взяти за основу властивості, особливості певних правових норм – їх зміст, належність до певних інститутів, видів юридичної відповідальності, тощо¹². На думку В. Н. Кудрявцева, правовий матеріал може бути систематизовано на підставі визначення задач (функцій), які необхідно розв'язувати шляхом правового регулювання¹³. В. Г. Беляєв вважає, що для виокремлення галузі права потрібне існування самостійної відповідальності, можливості своїми галузевими способами забезпечити дієвість власних приписів¹⁴ тощо.

Ми погоджуємося з тими авторами, які вважають, що підставою для поділу права на галузі мають бути власне юридичні критерії. Таку позицію займають С. С. Алексєєв, Н. А. Боброва, К. Ф. Єгоров, Н. І. Коржанський, В. П. Мозолін, В. Ф. Яковлев та інші. Цю думку дуже випукло висловила Н. А. Боброва. За її словами, право – не пасивний зліпок суспільних відносин, а свідомо вольовий засіб впливу на них. Соціальна цінність права як регулятора та перетворювача суспільних відносин неможлива без його відносної самостійності, в межах якої керівну роль відіграє не предмет, а внутрішньоправова специфіка таких, що здійснюють вплив, можливостей права. Це проявляється як специфічний правовий режим його структурних елементів¹⁵.

На нашу думку, найбільш коректним критерієм, який вбирає в себе весь спектр правових засобів, притаманних певній галузі права, є правовий режим. Непересічне значення цього поняття для юридичної характеристики галузі права було визнане в роботах С. С. Алексєєва, Н. А. Бобрової, П. Б. Євграфова, В. Ф. Яковлева та інших. Зокрема, П. Б. Євграфов ставить питання: чи обмежується поняття галузі права ознаками предмета та методу, а також властивими їй принципами, механізмом правового впливу, існуванням окремо-

го законодавства тощо? Він вважає, що ні. Перераховані риси галузі права не вичерпують властивих їй особливостей та у єдності з предметом утворюють характерний для галузі правовий режим регулювання й охорони суспільних відносин. П. Б. Євграфов наголошує на неможливості застосування правового режиму однієї галузі права до відносин, які становлять предмет інших галузей¹⁶.

Ще в 1970-ті роки видатний представник юридичної науки, російський вчений С. С. Алексєєв, відзначив важливість поняття «правовий режим» і дуже яскраво це пояснив. За його словами, основна функція галузей у правовій системі полягає в тому, щоб стосовно якісно особливого виду суспільних відносин забезпечувати певний юридичний режим правового регулювання. Для того, щоб чіткіше змалювати юридичну специфіку галузей, можна уявити собі правову систему у вигляді такого утворення, кожна крупна ділянка якої відрізняється яскравим контрастним кольором. І в колір цієї ділянки пофарбовано все, що нею охоплюється, всі підрозділи, що входять до її складу¹⁷.

На думку С. С. Алексєєва, галузі права відрізняються одна від одної тим, що для кожної з них характерне юридично своєрідне регулювання з погляду її природи. Юридична наука, пройшовши через низку дискусій про систему права, дійшла неминучого висновку про те, що галузі права – не просто зони юридичного регулювання, не штучно скомпоновані сукупності норм за предметом, а такі, що реально існують та відрізняються юридичною своєрідністю підрозділи в самому юридичному змісті права. А ні в чому іншому, окрім як в юридичних особливостях, іншими словами, в особливих режимах регулювання, ця юридична специфіка окремих структурних підрозділів права проявлятися не може.

Під юридичним режимом у розглядуваній сфері правових явищ слід розуміти особливу цілісну систему регулятивного впливу, яка характеризується специфічними прийомами регулювання – особливим порядком виникнення і формування змісту прав та обов'язків, їх здійснення, специфікою санкцій, способів їх реалізації, а також дією єдиних принципів, загальних положень, що поширюються на цю сукупність норм¹⁸.

Ми повністю погоджуємося із Н. А. Бобровою, яка вважає, що і трудове, і земельне, і фінансове, і сімейне право слід визнати фундаментальними галузями, оскільки специфіка їх юридичного режиму давно вже стала фактом. Уявлення ж про «додатковий» характер цього критерію стримувало наукове пізнання та формування юридичної специфіки галузей¹⁹. На жаль, далеко не всі представники сучасної юридичної науки поділяють цю думку.

Представники юридичної науки по-різному підходять до розуміння поняття «правовий режим». Відповідно, існує велика кількість визначень цього поняття. У найбільш загальному вигляді правовий режим можна визначити як порядок правового регулювання. З таким підходом погоджується більшість дослідників.

Проте, розглядаючи правовий режим того чи іншого об'єкта, з приводу якого виникають правовідносини, зазвичай залишається поза увагою один надзвичайно важливий момент. Ми повністю погоджуємося з позицією, висловленою С. С. Алексєєвим з цього приводу. Він зауважує, що хоча сама характеристика правових режимів часто дається стосовно певного об'єкта, проте «режим об'єкта» – це лише скорочене словесне позначення порядку регулювання, що виражається в характері та обсязі прав стосовно об'єкта (того чи іншого природного об'єкта, видів державного майна, землі тощо)²⁰.

Саме таке акцентування відповідає дійсності, адже будь-який об'єкт, матеріальний чи не матеріальний, залучається до правового поля і стає предметом регулювання лише як об'єкт прав тих чи інших суб'єктів (фізичних осіб, юридичних осіб, територіальної громади, держави, народу, міжнародного співтовариства).

Розглянемо з цих позицій такий структурний елемент системи права, як земельне право. Чи передбачено чинним законодавством особливості прав щодо землі, які можуть дати підстави для висновку про наявність такого особливого правового режиму, що може свідчити про існування самостійної галузі права – земельного права?

Чинним законодавством передбачено особливі підстави та порядок виникнення прав на землю, а також особливі гарантії їх виникнення. Так, право власності на земельну ділянку може виникнути на підставі безоплатної приватизації. Відповідно до ч. 3 ст. 116 Земельного кодексу безоплатна передача земельних ділянок у власність громадян провадиться у разі: а) приватизації земельних ділянок, які перебувають у користуванні громадян; б) одержання земельних ділянок внаслідок приватизації державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій; в) одержання земельних ділянок із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації, визначених Земельним кодексом²¹. Порядок безоплатної приватизації земельних ділянок громадянами (ст. 118 та ін. Земельного кодексу) являє собою особливу і досить складну юридичну процедуру, з якою, до речі, насамперед асоціюється земельне право у більшості громадян України.

Для виникнення права власності (чи іншого речового права) на земельну ділянку на підставі оплатної приватизації передбачено ще більш складний порядок, адже згідно з ч. 1 ст. 134 Земельного кодексу земельні ділянки державної чи комунальної власності або права на них (оренда, суперфіцій, емфітевзис) підлягають продажу окремими лотами на конкурентних засадах (земельних торгах), крім випадків, встановлених ч. 2 ст. 134. Цьому порядку присвячено окрему главу Земельного кодексу.

Як слушно зауважує М. В. Шульга, велике значення має закріплення в законі гарантій виникнення прав на землю²². Так, відповідно до п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ» від 16 квітня 2004 р. № 7²³ при розгляді справ за позовами до органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування в разі незгоди з рішеннями з питань, віднесених у галузі земельних відносин до їх компетенції (зокрема, про відмову в пере-

дачі земельної ділянки у власність чи користування, у продажі земельної ділянки, в наданні дозволу і вимог на розроблення проєкту відведення земельної ділянки тощо), суд за наявності підстав для задоволення позову визнає рішення такого органу недійсним і зобов'язує його залежно від характеру спору виконати певні дії, передбачені його компетенцією (або не вчиняти чи припинити їх), на захист порушеного права, як цього вимагає законодавство, або надає право позивачеві вчинити певні дії для усунення порушень цього права.

Суд вирішує означені питання по суті, якщо це відповідає закону (наприклад, визнає відповідно до частини третьої ст. 1 Закону України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)» від 5 червня 2003 р. № 899-IV²⁴ право на земельну частку (пай), якщо районною (міською) державною адміністрацією безпідставно відмовлено у видачі документа, що посвідчує право на земельну частку (пай); вирішує відповідно до частини четвертої статті 7 Закону України від 19 червня 2003 р. № 973-IV «Про фермерське господарство»²⁵ питання про надання земельної ділянки у власність або оренду для створення фермерського господарства, якщо відповідна районна (міська) державна адміністрація чи орган місцевого самоврядування безпідставно відмовили в цьому або, незважаючи на рішення суду, що зобов'язує їх розглянути заяву з цього приводу, не розглядають її за наявності необхідних документів).

Характерні особливості притаманні реалізації прав на землю. Передусім, як це завжди підкреслюється в юридичній літературі, власники земельних ділянок можуть використовувати їх лише відповідно до їх цільового призначення (ч. 4 ст. 373 Цивільного кодексу²⁶, ч. 1 ст. 91 Земельного кодексу²⁷).

Землі в межах населених пунктів мають використовуватися також відповідно до містобудівної документації – генеральних планів населених пунктів, планів зонування територій, детальних планів територій та ін. (ст. 39 Земельного кодексу, низка положень Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17 лютого 2011 р. № 3038-VI²⁸)²⁹.

Земельні ділянки сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва використовуються відповідно до розроблених та затверджених в установленому порядку проєктів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь і передбачають заходи з охорони земель (ч. 4 ст. 22 Земельного кодексу).

На використання власником земельної ділянки або її частини може бути встановлене обмеження (ч. 1 ст. 110 Земельного кодексу). Чинним законодавством передбачено численні обмеження прав на землю. Земельним кодексом визначено такі групи обмежень: охоронні зони, зони санітарної охорони, санітарно-захисні зони, зони особливого використання земель (ст.ст. 112–115). Земельним кодексом визначено лише загальні вимоги до таких зон, правовий режим земель у їх межах визначається іншими законами.

Так, для забезпечення необхідного режиму охорони природних комплексів та об'єктів природних заповідників, запобігання негативному впливу господарської діяльності на прилеглих до них територіях встановлюються охоронні зони (ч. 1 ст. 39 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 р. № 2456-XII³⁰). Основні вимоги щодо режиму таких охоронних зон визначаються ст. 40 цього Закону. Відповідно до ч. 1 ст. 32 Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. № 1805-III³¹ з метою захисту традиційного характеру середовища окремих пам'яток, їх комплексів (ансамблів), історико-культурних заповідників, історико-культурних заповідних територій навколо них мають встановлюватися зони охорони пам'яток: охоронні зони, зони регулювання забудови, зони охоронюваного ландшафту, зони охорони археологічного культурного шару. Межі та режим використання зон охорони пам'яток визначаються відповідною науково-проєктною документацією і затверджується відповідним органом охорони культурної спадщини. Згідно з ч. 2 ст. 11 Закону України «Про трубопровідний транспорт» від 15 травня 1996 р. № 192/96-ВР³² уздовж трубопроводів встановлюються охоронні зони. Земля в межах охоронних зон не вилучається, а використовується з обмеженнями (обтяженнями), передбаченими законом або договором. Порядок встановлення, розмір та режим використання охоронної зони об'єкта трубопровідного транспорту визначаються законодавством України. Ці відносини врегульовано Правилами охорони магістральних трубопроводів, затвердженими Постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2002 р. № 1747³³.

Право власності на земельну ділянку може бути обтяжено правами інших осіб (ч. 1 ст. 110 Земельного кодексу). Обтяження права власності широко використовується не лише щодо земельних ділянок, але й стосовно інших видів нерухомого і рухомого майна. Проте земельній ділянці як і об'єкту права власності притаманні особливі обтяження. Це право земельного сервітуту, емфітевзис та суперфіцій. Право земельного сервітуту – це право власника або землекористувача земельної ділянки на обмежене платне або безоплатне користування чужою земельною ділянкою (ділянками) (ч. 1 ст. 98 Земельного кодексу). Емфітевзис – право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (ч. 2 ст. 407 Цивільного кодексу, ч. 1 ст. 102-1 Земельного кодексу). Суперфіцій – право користування чужою земельною ділянкою для забудови (ч. 1 ст. 413 Цивільного кодексу, ч. 1 ст. 102-1 Земельного кодексу). Сервітут може виникати й щодо інших видів майна, але земельний сервітут має свої особливості. Що стосується двох останніх обтяжень, то вони за своєю природою можуть виникати лише щодо земельної ділянки.

Припинення прав на землю також має особливі підстави та порядок. Земельні ділянки, інші об'єкти нерухомого майна, що на них розміщені, можуть бути викуплені для суспільних потреб та примусово відчужені з мотивів суспільної необхідності. Підстави та порядок викупу земельних ділянок для суспільних потреб та їх примусового відчуження з мотивів суспільної необхідності визначені Законом України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у при-

ватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» від 17 листопада 2009 р. № 1559-VI³⁴. При цьому в земельному законодавстві передбачено особливі гарантії для власника земельної ділянки у випадку припинення права власності при викупі земельної ділянки для суспільних потреб. Відповідно до ч. 3 ст. 153 Земельного кодексу колишній власник земельної ділянки, яка викуплена для суспільних потреб, має право звернутися до суду з позовом про визнання недійсними чи розірвання договору викупу земельної ділянки та відшкодування збитків, пов'язаних з викупом, якщо після викупу земельної ділянки буде встановлено, що земельна ділянка використовується не для суспільних потреб.

Низка особливостей притаманна захисту прав на землю. Земельні спори вирішуються особливим колом юрисдикційних органів. Відповідно до ч. 1 ст. 158 Земельного кодексу земельні спори вирішуються судами, органами місцевого самоврядування та центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин. Земельним кодексом розмежовано компетенцію цих органів (ч. 2–4 ст. 158).

Згідно з ч. 5 ст. 158 у разі незгоди власників землі або землекористувачів з рішенням органів місцевого самоврядування, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, спір вирішується судом. Це відповідає ч. 2 ст. 124 Конституції України, згідно з якою юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Дане положення Конституції України³⁵ стало предметом офіційного тлумачення Конституційним Судом України у його рішенні від 9 липня 2002 р. № 15-рп/2002 у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення частини другої ст. 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів)³⁶. Відповідно до цього рішення положення частини другої ст. 124 Конституції України щодо поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі, в аспекті конституційного звернення необхідно розуміти так, що право особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства, юридичної особи) на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежене законом, іншими нормативно-правовими актами. Встановлення законом або договором досудового врегулювання спору за волевиявленням суб'єктів правовідносин не є обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист.

Наведене вище може дати підстави для висновку, що закріплення в законі органів, які вирішують земельні спори – виконавчої влади та місцевого самоврядування – має декларативний характер, адже будь-який земельний спір може бути вирішено остаточно судом. Проте це не відповідає дійсності. Розгляд такими органами земельних спорів відбувається за досить простою процедурою, яку неможливо порівняти із розглядом спору за правилами цивільного судочинства. І власники земельних ділянок та землекористувачі користуються її перевагами. Наприклад, на сьогодні великого значення набуло вирішення органами місцевого самоврядування спорів, що впливають із відносин добросусідства.

Для захисту земельних прав використовуються загальні способи захисту цивільних прав та інтересів, основні з яких визначено ч. 2 ст. 16 Цивільного кодексу. Проте їм притаманні значні особливості, зумовлені насамперед природою об'єкта таких прав.

Одне з найбільш поширених порушень земельних прав – самовільне зайняття земельної ділянки. У ч. 1 та 3 ст. 212 Земельного кодексу міститься формулювання «повернення самостійно зайнятих земельних ділянок». Таке формулювання створює враження, що у разі самовільного зайняття чужої земельної ділянки власник або користувач повинен застосовувати проти цього порушення такий спосіб захисту, як витребування з чужого незаконного володіння, тобто віндикацію. У судовій практиці такі вимоги формулюються як вимоги «повернути земельну ділянку», «вилучення земельної ділянки з незаконного володіння» тощо³⁷.

Ми повністю погоджуємося з А. М. Мірошніченко, що положення ст. 212 Земельного кодексу не можуть вплинути на природу відносин щодо володіння земельною ділянкою як специфічним нерухомим майном. В умовах існування реєстрації прав на нерухоме майно фактичне володіння позбавляється змісту. Отже, уявлення про самовільне зайняття земельної ділянки як про позбавлення права володіння, проти якого слід захищатися за допомогою віндикації, є помилковим. Відповідні вимоги мають залишатися судом без розгляду через відсутність предмета спору, оскільки «фактично» позбавити володіння земельною ділянкою як специфічним нерухомим майном неможливо – права володіння можна позбавити лише «юридично», шляхом відібрання титулу в цілому. У випадках же будь-якого самовільного зайняття йдеться про створення перешкод у використанні земельної ділянки, і проти цього порушення належним способом захисту є негативний позов³⁸.

Для способу захисту, що розглядається (припинення дії, яка порушує право), притаманна ще одна особливість, яка впливає з природи об'єкта права – землі. Як зазначає М. В. Шульга, завдяки заходам припинення забезпечується охорона землі як об'єкта природи. Припинення шкідливих дій може виражатися в тимчасовому призупиненні діяльності конкретних виробництв чи підприємства в цілому. У певних випадках можлива і заборона діяльності окремих підприємств (відповідно до Порядку обмеження, тимчасової заборони (зупинення) чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища, затвердженого Постановою Верховної Ради України від 29 жовтня 1992 р. № 2751-XII)³⁹. Таким чином, суто цивільні правовідносини поєднуються з екологічними правовідносинами.

Певні особливості притаманні такому способу захисту прав, як відновлення становища, яке існувало до порушення. Згідно з ч. 2 ст. 212 Земельного кодексу особи, які самовільно зайняли земельні ділянки, зобов'язані привести їх у придатний для використання стан, включаючи знесення будинків, будівель і спо-

руд. Відповідно до ч. 4 ст. 97 Земельного кодексу підприємства, установи та організації, які проводять геологічно-розвідувальні, пошукові, геодезичні та інші розвідувальні роботи, зобов'язані за свій рахунок приводити займані земельні ділянки у попередній стан. Це може бути здійснено за спеціальною процедурою – рекультивациі земель. Відповідно до ч. 1 ст. 166 Земельного кодексу рекультивациа порушених земель – це комплекс організаційних, технічних і біотехнологічних заходів, спрямованих на відновлення ґрунтового покриву, поліпшення стану та продуктивності порушених земель. Відносини щодо рекультивациі земель регулюються Земельним кодексом, Законом України «Про охорону земель» від 19 червня 2003 р. № 962-IV⁴⁰, а також низкою підзаконних актів та стандартів.

Відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам має особливі підстави та здійснюється в особливому порядку. Відповідно до ч. 1 ст. 156 Земельного кодексу до підстав відшкодування збитків належать: а) вилучення (викуп) сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників для потреб, не пов'язаних із сільськогосподарським і лісогосподарським виробництвом; б) тимчасового зайняття сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників для інших видів використання; в) встановлення обмежень щодо використання земельних ділянок; г) погіршення якості ґрунтового покриву та інших корисних властивостей сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників; д) приведення сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників у непридатний для використання стан; е) неoderжання доходів за час тимчасового невикористання земельної ділянки. Цей спосіб захисту земельних прав здійснюється в особливому порядку, відповідно до Порядку визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 1993 р. № 284⁴¹. Відповідно до п. 2 цього Порядку розміри збитків визначаються комісіями, створеними Київською та Севастопольською міськими, районними державними адміністраціями, виконавчими комітетами міських (міст обласного значення) рад.

Проведене дослідження дає підстави зробити такі висновки. Для того, щоб з'ясувати, чи становить собою певна сукупність правових норм окрему галузь права, необхідно визначити критерії поділу права на галузі. За допомогою загальноприйнятого підходу, відповідно до якого поділ права на галузі здійснюється за предметом та методом правового регулювання, це завдання розв'язати не можна. Підставою для галузевої диференціациі мають бути суто юридичні критерії. Найбільш вдале поняття, яке охоплює всі юридичні особливості певної галузі права, – правовий режим. Правовий режим – це певний порядок правового регулювання. Правовий режим об'єкта означає не що інше, як словесне позначення порядку регулювання, що виражається в характері та обсязі прав стосовно об'єкта. Чинним законодавством передбачено значні особливості виникнення, реалізації, припинення та захисту прав на землю, а також особливі гарантії цих прав. Це свідчить про існування специфічного правового режиму, що, в свою чергу, дає змогу зробити висновок про існування самостійної галузі права – земельного права.

¹ Система советского права и перспективы её развития // Советское государство и право. – 1982. – № 6. – С. 104.

² Система советского права и перспективы её развития // Советское государство и право. – 1982. – № 8. – С. 51.

³ Там само. – С. 55.

⁴ Система советского права и перспективы её развития // Советское государство и право. – 1982. – № 6. – С. 94.

⁵ Лук'янець Д. Про структуру системи права // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 12. – С. 3–6.

⁶ Система советского права и перспективы её развития // Советское государство и право. – 1982. – № 6. – С. 95.

⁷ Там само. – С. 96.

⁸ Азми Д. М. Значение отраслевого деления права. Критерии выделения и иерархия отраслей права // Государство и право. – 2011. – № 2. – С. 86–90. – С. 87.

⁹ Сорокин В. Д. Правовое регулирование: предмет, метод, процесс // Известия Высших учебных заведений. Правоведение. – 2000. – № 4. С. 37.

¹⁰ Система советского права и перспективы её развития // Советское государство и право. – 1982. – № 6. – С. 84.

¹¹ Разуваев Н. В. Правовая система и критерии отраслевой дифференциации права (Дискуссия о правовой системе) // Известия Высших учебных заведений. Правоведение. – 2002. – № 3. – С. 31–55. – С. 41–55.

¹² Система советского права и перспективы её развития // Советское государство и право. – 1982. – № 8. – С. 54.

¹³ Система советского права и перспективы её развития // Советское государство и право. – 1982. – № 6. – С. 99.

¹⁴ Там само. – С. 97.

¹⁵ Там само. – С. 99.

¹⁶ Там само. – С. 87.

¹⁷ Алексеев С. С. Структура советского права. – М., 1975. – С. 162–163.

¹⁸ Алексеев С. С. Право: Азбука – Теория – Философия: Опыт комплексного исследования : монография / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 712 с. – С. 250–251.

¹⁹ Система советского права и перспективы её развития // Советское государство и право. – 1982. – № 6. – С. 100.

²⁰ Алексеев С. С. Право: Азбука – Теория – Философия: Опыт комплексного исследования : монография / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 712 с. – С. 374.

²¹ Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001. – № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.

²² Шульга М. В. Актуальные проблемы правового регулирования земельных отношений в современных условиях: дисс. ... д-ра юрид. наук. – Х.: Б. и. – 1998. – С. 178.

²³ Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 № 7 // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 6. – С. 22.

²⁴ Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв): Закон України від 5 червня 2003 р. № 899-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 38. – Ст. 314.

²⁵ Про фермерське господарство: Закон України від 19 червня 2003 р. № 973-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 363.

²⁶ Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003. – № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44.

²⁷ Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001. – № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.

²⁸ Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 № 3038-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 34. – Ст. 343.

²⁹ Мірошніченко А. М. Земельне право України: підручник / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – 2-е вид., допов. і переробл. – К.: «Правова єдність». – 2011. – С. 445.

³⁰ Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16 червня 1992 року № 2456-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 502.

³¹ Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000. – № 1805-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 39. – Ст. 333.

³² Про трубопровідний транспорт: Закон України від 15.05.1996. – № 192/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 29. – Ст. 139.

³³ Правила охорони магістральних трубопроводів: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2002 р. № 1747 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 47. – Ст. 2135.

³⁴ Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності: Закон України від 17.11.2009 № 1559-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 1. – Ст. 2.

³⁵ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 30. – Ст. 141.

³⁶ Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 2002 року № 15-рп/2002 у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) // Офіційний вісник України. – 2002. – № 28. – Ст. 1333.

³⁷ Мірошніченко А. М. Земельне право України: підручник / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – 2-е вид., допов. і переробл. – К.: «Правова єдність». – 2011. – С. 126.

³⁸ Там само. – С. 127.

³⁹ Шульга М. В. Актуальные проблемы правового регулирования земельных отношений в современных условиях: дисс. ... д-ра юрид. наук. – Х.: Б. и. – 1998. – С. 178. – С. 181–182.

⁴⁰ Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 № 962-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 349.

⁴¹ Порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 1993 р. № 284 // Урядовий кур'єр. – 1993. – № 64–65. – С. 12.

Резюме

Даниленко Б. В. Земельне право: новий підхід до обґрунтування існування як самостійної галузі права.

Статтю присвячено обґрунтуванню існування самостійної галузі права – земельного права. Автор відходить від звичного підходу до диференціації системи права і робить спробу обґрунтувати самостійність галузі права за допомогою категорії правового режиму. На його переконання, особливість правового режиму земельного права проявляється через специфіку виникнення, реалізації, припинення та захисту прав на землю.

Ключові слова: теорія права, земельне право, правовий режим, суб'єктивне право, права на землю, гарантії прав на землю.

Резюме

Даниленко Б. В. Земельное право: новый подход к обоснованию существования в качестве самостоятельной отрасли права.

Статья посвящена обоснованию существования самостоятельной отрасли права – земельного права. Автор отходит от привычного подхода к дифференциации системы права и делает попытку обосновать самостоятельность отрасли права с помощью категории правового режима. Он убежден, что особенность правового режима земельного права проявляется через специфику возникновения, реализации, прекращения и защиты прав на землю.

Ключевые слова: теория права, земельное право, правовой режим, субъективное право, права на землю, гарантии прав на землю.

Summary

Danylenko B. The new way to prove the existence of land law as a branch of law.

The author proves the existence of land law as a branch of law. The provement is based on the statement that land law has its special law regime. It shows up threw the peculiarities of land rights.

Key words: legal science, land law, land rights, guarantees of land rights.

Отримано 18.09.2013